

DEN UFORMELLE STRAF OG VELFÆRDSSTATEN

AF TORBEN TRANÆS¹

*Informal punishment consists of the difference between a criminal's life circumstances after conviction and punishment, and that which he or she would have experienced without conviction and punishment. Despite a long debate, it remains unclear whether a well-developed welfare state with a high level of social security prevents or promotes crime among ex-convicts via its influence on informal economic punishment. The current article has two purposes: First, to examine whether, and by what means, social security support - in this case, as provided in Denmark - has any measurable impact on the informal punishment experienced by ex-convicts; and, second, to quantify informal economic punishment as experienced with and without this social security support, i.e., inclusion of unemployment insurance benefits and other welfare payments. Internationally, there have been few attempts to quantify informal economic punishment, and the author knows of no previous research concerning the significance of a country's welfare system for the informal punishment experienced by its lawbreakers.**

1. Introduktion

Det er en gammel diskussion, hvorvidt høj social sikkerhed reducerer eller fremmer kriminaliteten i et samfund. Den mest dominerende antagelse på disse breddegrader har i årtier været, at et udbygget velfærdssystem mindsker kriminaliteten i samfundet, fordi det sociale sikkerhedsnet betyder, at ingen er nødt til at begå kriminalitet for at kunne leve nogenlunde som andre endsige for at overleve. Den modsatte hypotese er ikke ny, men spiller en større rolle i debatten i dag end tidligere. Ifølge den reducerer det sociale sikkerhedsnet risikoen ved kriminalitet for personer med sparsomme evner på det almindelige arbejdsmarked. De har meget lidt materielt at miste ved at blive stemplet som kriminelle og udelukket fra arbejdsmarkedet, den uformelle økonomiske straf er med andre ord lav, og virker derfor ikke afskrækkende, hvilket øger personernes tilbøjelighed til at begå kriminalitet.

Begge mekanismer kan godt eksistere samtidig, i hvilken situation netto-konsekvensen af et velfærdssystem på kriminalitet vil være afgjort af styrkeforholdet mellem de modsatrettede mekanismer. Dette er et spændende tema for forskningen

* Title in English: *Informal Punishment and the Welfare State*. Original in Danish.

at afdække. Ambitionen med artiklen her er dog alene at få kvantificeret den uformelle straf med og uden sociale ydelser; dvs. at undersøge hvordan det sociale sikkerhedsnet – i dette tilfælde i Danmark – overhovedet påvirker den uformelle straf; fjerner den, reducerer den eller påvirker den måske slet ikke. Hvordan den uformelle straf så påvirker kriminaliteten i et samfund må afvente fremtidige studier.

Faktisk ved vi forbavsende lidt om den uformelle straf, hvori den består, og hvor betydelig den er. Der er lavet undersøgelser, men ikke mange. Britta Kyvs-gaard (1989) er et pionerarbejde for Danmark i den sammenhæng, men det er ikke blevet fulgt op i takt med, at datamulighederne er blevet bedre. Også internationalt er den uformelle straf sjældent søgt kvantificeret, og mig bekendt er det ikke tidligere blevet undersøgt, hvordan den uformelle straf påvirkes af et lands sociale sikkerhedsnet eller velfærdssystem.

Den uformelle straf er forskellen mellem det liv, den kriminelle får efter dom og straf, og så det liv vedkommende ville have fået uden den pågældende dom og straf, og her er der naturligvis mange ting, som spiller en rolle. En persons indkomst er blot en ting blandt mange, som kan ændres af en dom. Men hvis indkomsttabet som følge af dom og straf er en betydende del af den uformelle straf, så medfører det bl.a., at hele det sociale system er med til at bestemme, hvor hård den uformelle straf er. Hvis ens evner ikke værdsættes særlig meget på arbejdsmarkedet – man kan kun tjene en lav løn, og har i det hele taget svært ved at finde ordentlig beskæftigelse – så er der måske slet ikke noget indkomsttab forbundet med at få sine beskæftigelsesmuligheder (yderligere) forringet af en tur i fængsel. Med andre ord, jo højere det sociale sikkerhedsnet er, jo lavere er den del af den uformelle straf, som har at gøre med tab af indkomst. De ringere jobmuligheder efter et fængselsophold slår simpelthen mindre igennem på en persons indkomst, jo højere det sociale sikkerhedsnet er. Det er så hypotesen, at et højt socialt sikkerhedsnet også gør forskellen mellem før- og efter-fængsel-indkomsten mindre. Hvorvidt dette er tilfældet, og i givet fald hvor meget det sociale sikkerhedsnet reducerer den uformelle straf, vil vi afdække i denne artikel.

At der venter den kriminelle en uformel straf efter endt afsoning, er givet. Mellemværendet med samfundet som helhed er ikke ude af verden, når fængselsdøren smækker bag den kriminelle efter udstået straf; det er kun samfundets formelle straf, som hermed er overstået. Nu skal den kriminelle integreres i samfundslivet både socialt og arbejdsmæssigt, og spørgsmålet er, om 'samfundet' er parat til at se på personen med friske øjne, og om personen selv er klar til at indgå i de respektive sociale sammenhænge på arbejdsmarkedet og privat på almindelig – og lovlig – vis. Endelig er der spørgsmålet om, hvorvidt den kriminelle evner at tage fat der, hvor han slap før den kriminelle handling, om den fysiske og psykiske konstitution er, som den var, og om kvalifikationerne er intakte efter ikke at have været brugt på den tiltænkte måde igennem en periode.

I artiklen her vil vi kun interessere os for, hvor gode de kriminelle er til at forsørge sig selv før og efter en fængselsstraf; holde på et job, komme ud af ledighed og offentlig forsørgelse. De sociale elementer af den uformelle straf vil ikke blive berørt. Men her kan vi henvise til Michael Svarers (2008) studium af sammenhængen mellem kriminalitet, straf og ægteskab. Svarers artikel indgår i antologien af Tranæs og Geerdsen (2008), som også indeholder nye studier af sammenhængen mellem ledighed, arbejdsmarkedspolitik og kriminalitet.

2. Beskæftigelsen før og efter fængsel

Der er ingen tvivl om, at personer, som på et tidspunkt får en dom for en kriminel handling, er en særlig gruppe. Selvom de naturligvis ikke er nogen homogen gruppe, så er de i gennemsnit markant forskellige fra gruppen af personer, som ikke oplever en straffesag. Den arbejdsmarkedsdynamik, vi ser for kriminelle, vidner om en gruppe, som er marginaliseret i betydelig grad i forhold til arbejdsmarkedet.

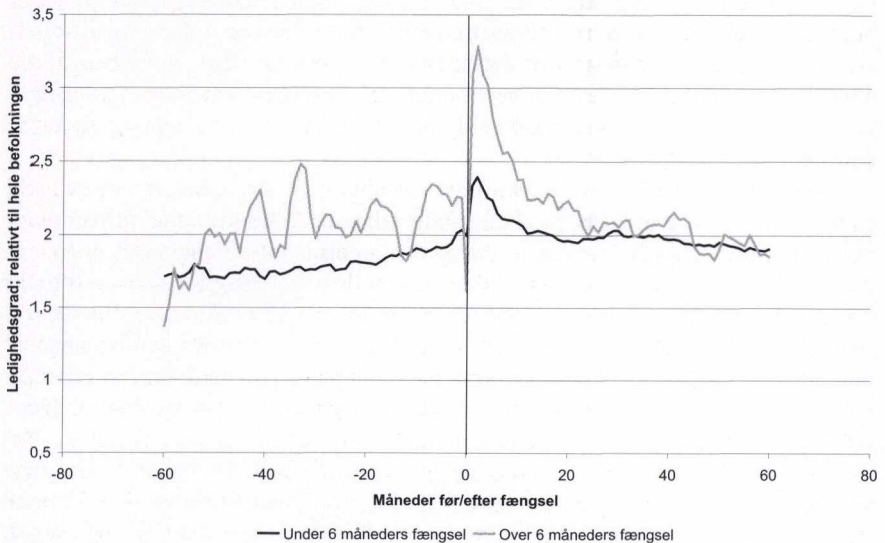
Spørgsmålet er, om dette er tilfældet i samme grad før som efter, en person kommer i fængsel, eller om det navnlig er perioden efter et fængselsophold, der bidrager til billedet af marginalisering på arbejdsmarkedet. I dette afsnit vil vi sammenligne de kriminelles beskæftigelse og selvforsørgelse, og i næste afsnit deres indkomst, før og efter det første fængselsophold. Personer, som kommer i fængsel mere end én gang, er kun med i analysen frem til det tidspunkt, hvor de kommer i fængsel for anden gang.

Vi har ikke taget de studerende med i analysen. Vi har dog gennemført alle analyserne, hvor de studerende var inkluderet, og betydningen af kriminalitet og fængsel ændrer sig ikke. Forskellen er alene, at vi får et ret fortegnet billede, når vi sammenligner de kriminelle og de ikke-kriminelle med hensyn til selvforsørgelse og indkomst, når vi medtager studerende, fordi langt færre af de kriminelle end af de ikke-kriminelle er under uddannelse. De ikke-kriminelles gennemsnitlige indkomst er for lav, og den andel af de ikke-kriminelle, som modtager en offentlig ydelse, er for høj, relativt til de tilsvarende størrelser for de kriminelle, når studerende er med i analysen.

Vi lægger som sagt ud med at se på beskæftigelsessituationen. For hver person, som har været i fængsel i perioden 1994 til 2003, vil vi lade "måned 0" angive den måned, han kom i fængsel i. For én person kan det være januar 1994 og for en anden december 2001. Et fængselsophold kan også godt begynde før 1994, når blot det ikke afsluttes før. Idet vi ignorerer alle de øvrige fængselsmåneder, inklusive løsladelsesmåneden, vil vi igen for hver af de nævnte personer kalde månederne lige før og lige efter fængsel for henholdsvis måned -1 og +1. Tilsvarende for månederne lige før og lige efter disse to måneder; de bliver benævnt henholdsvis måned -2 og +2 osv. For enhver person har vi altså navngivet en række måneder før og efter første fængselsophold; f.eks. er ét år før første fængsling måned -12, og ét år efter den efterfølgende løsladelse er måned +12.

Vi vil nu måned for måned beregne, hvor stor en andel af de kriminelle som er ledige i hver af månederne fra -60 til +60, altså fra 5 år før de kom i fængsel første gang og til 5 år efter løsladelsen. Hvis vi bevæger os endnu længere væk fra måned 0, begynder tallene at fluktuere meget, hvilket skyldes, at antallet af observationer ikke længere er så stort. Resultatet for kriminelle, hvad ledighed angår, er vist i figur 1, hvor vi har angivet billedet både for mænd, som får en fængselsstraf på under 6 måneder, og for mænd som får 6 måneder eller der over. Vi angiver ikke, hvor høj ledigheden er som sådan, men i stedet hvor høj de kriminelles ledighed er i forhold til ledigheden for ikke-kriminelle i de respektive år. Dvs., når skalaen på venstreaksen siger 2 ud for måned -24 for kriminelle, som får en lang straf, så betyder det, at den gruppe, 24 måneder før de kom i fængsel, havde dobbelt så høj ledighed som ikke-kriminelle.

Figur 1 – Ledighedsgrad for fængslede personer relativt til hele befolkningen, 15-59 år

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Som det fremgår af figur 1, er ledigheden høj for de kriminelle, også før de kommer i fængsel, men overledigheden er særlig høj i månederne op til og efter fængselsopholdet. Bemærk at ledigheden begynder at stige længe inden fængselsmåneden, måned 0, for derefter at stige kraftigt lige efter løsladelsen. Navnlig for kriminelle, som har siddet inde i lidt længere tid, er overledigheden meget høj

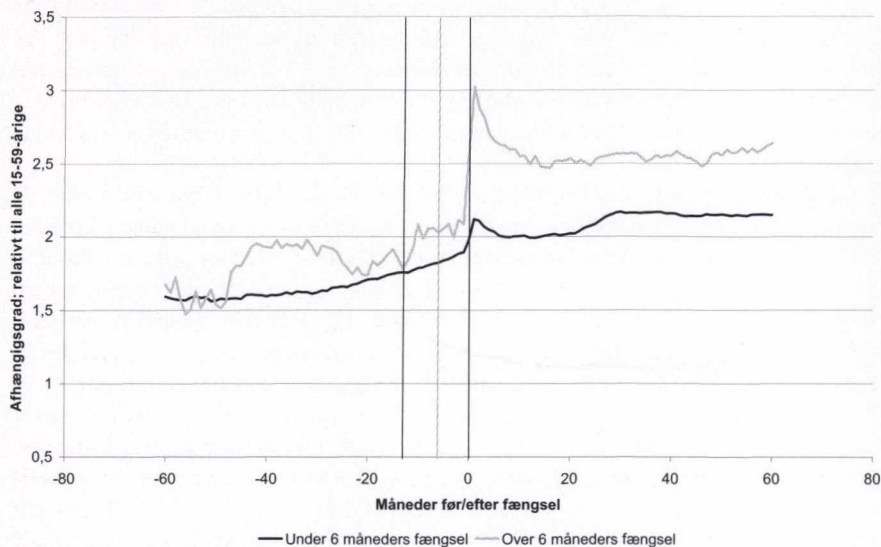
lige efter løsladelsen. Men for begge grupper af kriminelle falder overledigheden i de første år efter løsladelsen; for dem, der har siddet inde længe, er overledigheden den samme efter 3 år i friheden, som den var før fængsel. For dem med kort fængselsstraf kommer overledigheden kun ned på niveauet fra umiddelbart før fængslingen – ikke helt ned på samme niveau som 2-3 år før fængslingen, men næsten. Dette er bemærkelsesværdigt og tyder umiddelbart på, at fængsel ikke i sig selv har nogen betydelig varig negativ effekt på den kriminelles arbejdsmarkedssituation.

I et socialt system som det danske går vejen ud af ledighed ikke nødvendigvis via et job. En person kan overgå fra en ledighedsydelse til en social ydelse, der ikke kræver rådighed i forhold til arbejdsmarkedet, hvorfor personen ikke er "ledig" i de statistiske registre. Det er derfor for tidligt at konkludere, at der ikke er nogen negativ arbejdsmarkedseffekt af et fængselsophold, efter blot at have konsulteret ledighedsstatistikken. Vi er nødt til at tage de øvrige offentlige ydelser i ed, før vi har et overblik over de kriminelles samlede tilknytning til arbejdsmarkedet.

Vi vil derfor gentage analysen, hvor det blot ikke er andelen af ledige, vi ser på, men andelen af alle som modtager en eller anden form for offentlig forsørgelsesydelse – afhængighedsgraden. Dette er afbilledet i figur 2, igen for kriminelle som får henholdsvis under og over 6 måneders fængsel. Her bliver det meget tydeligt, at et forløb med kriminalitet og fængsel betyder en kraftig forværring af ens arbejdsmarkedssituation.

Selv personer, som kun sidder kort tid i fængsel, er i gennemsnit svagere tilknyttet arbejdsmarkedet end ikke-kriminelle, også længe inden de kommer i fængsel første gang; andelen på offentlig forsørgelse – afhængighedsgraden – er mere end en halv gang højere. Og alligevel sker der en kraftig forværring frem til fængselstidspunktet og specielt i de sidste par måneder. Den lodrette linje længst til venstre angiver det tidspunkt, hvor 10 % af gruppen „fængsel under 6 måneder” har begået selve forbrydelsen. Den mellemste - stiplede - lodrette linje angiver det samme for gruppen „fængsel over 6 måneder”. I månederne mellem disse lodrette markeringer og måned 0 begås så de resterende 90 % af forbrydelserne. En stor del af problemerne melder sig tydeligvis længe før, der begås kriminalitet, og er givetvis med til, at personen "trigger", dvs. vælger at begå kriminalitet. Men for dem, der begår mindre grov kriminalitet, og som derfor får en kort straf, ser der faktisk også ud til at ske en forværring af arbejdsmarkedstilknytningen i forbindelse med gerningstidspunktet, hvor man må formode, at kontakten med politi og domstol begynder, og hvor det efterhånden bliver almindeligt kendt, at den pågældende har begået nok kriminalitet til at kandidere til et fængselsophold. Bemærk i øvrigt at personer, som begår grove forbrydelser, ryger i fængsel noget hurtigere end personer, som begår mindre grove forseelser, 10 %-linjen ligger noget tættere på fængselsmåneden for dem med lang straf, end den gør for dem med kort straf.

Figur 2 – Afhængighedsgraden for fængslede personer relativt til hele befolkningen, 15-59 år

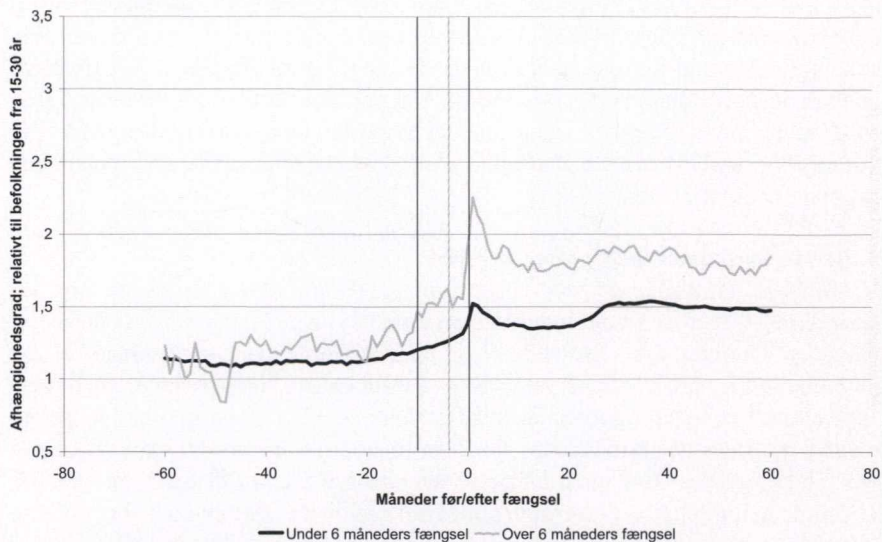

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Igen ser vi, at der faktisk ikke sker nogen yderligere forværring af arbejdsmarkedssituationen efter afslutningen af et kortere fængselsophold, men der sker heller ingen forbedring; samlet set har hele processen betydet, at andelen af kriminelle på offentlig forsørgelse ikke længere er godt en halv gang højere end andres, men over dobbelt så høj, selv 5 år efter løsladelsen. 4-5 år før første fængsling er den relative afhængighedsgrad 1,6 og 4-5 år efter løsladelse er den 2,2, og det er vel at mærke kun for personer, som har holdt sig fri af fængsel så lang tid efter løsladelsen.

Kriminelle, som sidder inde i længere tid, er i en helt anden situation, når de kommer ud af fængsel, end de var i, lige inden de kom i fængsel. De oplever også en forværring af deres tilknytning til arbejdsmarkedet i årene op til første fængsling, men i særlig grad efter løsladelsen. I ét hug stiger deres afhængighed af offentlige ydelser yderligere med omkring 50 % i forhold til lige før fængslingen. Herefter sker der en betydelig forbedring igen, så den samlede stigning i andelen på offentlig forsørgelse kun ender på 25 % godt 1 ½ år efter løsladelsen. Det niveau bider sig til gengæld fast og er også gældende efter 5 år. Denne hårde gruppe kriminelle har en relativ afhængighedsgrad på 1,6 og 2,6 henholdsvis 4 til 5 år før og efter første fængselsophold, igen forudsat at de ikke kommer i fængsel i disse 4 til 5 år efter løsladelse.

Figur 3 – Afhængighedsgrad for fængslede personer i alderen 15-30 år relativt til hele befolkningen i alderen 15-30 år

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Det er vigtigt at hæfte sig ved profilen – forskellen på ”før og efter”, mindre på niveauet for den relative afhængighed. Når dette niveau er så højt, skyldes det til dels, at vi sammenligner kriminelle, som overvejende er yngre, med hele den øvrige befolkning mellem 15 og 59 år. Nedenfor vil vi kun se på de 15-30-årige kriminelle og ikke-kriminelle, hvorved niveauet for relativ afhængighed ikke i samme grad vil afspejle, at vi sammenligner grupper med forskellig aldersprofil.

Hvis vi således laver samme øvelse alene for personer mellem 15 og 30 år, finder vi det samme billede, figur 3; de ligner blot deres jævnaldrende ikke-kriminelle mere: Kun 10 % flere er på offentlig forsørgelse før kriminalitet, og efter et kort fængselsophold er det omkring 50 % flere. Igen ser vi en kraftig stigning i afhængigheden af det offentlige for gruppen, der får en lang straf. Graden af overrepræsentation blandt ydelsesmodtagere stiger med en tredjedel og 50 % henholdsvis for dem, der får en kort og en lang straf: Fra 1,1 til 1,5 og fra 1,2 til 1,7.

Det er muligt, at kriminelle, som får en længere fængselsstraf, er specielle, og at en lang straf ikke vil have samme skadelige effekt på de kriminelle, som i dag får en kort straf. Det kan bestemt ikke afvises. Det ændrer blot ikke ved,

at fængsel virker stærkt marginaliserende på den gruppe kriminelle, som i dag får lange straffe. Det er de samme personer, som er bag tallene lige før og lige efter måned 0, og det eneste, der har ændret sig fra måned -1 til måned +1, er, at personerne har været i fængsel og er blevet lidt ældre (det sidste trækker ikke afhængigheden op for unge mennesker). Så når afhængigheden af de offentlige ydelser tager et sådant hop ved måned 0, kan det kun skyldes det forhold, at personerne har været i fængsel. Men igen, det er muligt, at en kortere straf også ville kunne afstedkomme samme pludselige yderligere marginalisering for netop denne gruppe kriminelle.

3. Løn og indkomst før og efter fængsel

Vi vil nu se på, hvilke konsekvenser et fængselsophold har for en persons løn og indkomst. Igen er studerende ikke med i analyserne, og igen har vi defineret måneden, i hvilken den kriminelle kom i fængsel første gang, som måned "0", og månederne før som -1, -2, -3, osv. (hvor -1 er måneden lige før den måned, personen kom i fængsel) og månederne efter som +1, +2, +3 osv. (hvor +1 er første måned efter løsladelsesmåneden). For hver måned fra -60 til +60 har vi beregnet den gennemsnitlige indkomst for personer, som har været i fængsel, og igen har vi delt de kriminelle op i to grupper, alt efter om de har fået en kort eller en lang straf.

Vi interesserer os for to typer af indkomster, lønindkomst og bruttoindkomst. Til lønindkomst regnes alene løn tjent ved almindelig beskæftigelse, hvorfor personer på overførselsindkomst indgår i beregningerne med et nul i lønindkomst. Hvis der er mange, som ikke har arbejde, så trækker det altså gennemsnittet ned. Den månedlige lønindkomst er beregnet ud fra årsindkomsten, som er delt jævnt ud på alle årets måneder, også de måneder hvor personen sidder i fængsel. Vi har ikke haft mulighed for at se præcist, hvilke måneder en given indkomst er tjent i, og derfor undervurderes lønindkomsten i månederne lige før og lige efter fængselsmåneden.

Ved beregningen af den gennemsnitlige bruttoindkomst medregner vi al indkomst: Løn, kapitalindkomst, kontanthjælp, sygedagpenge, førtidspension, osv. Vi har ikke medtaget boligydelse og fripladser i daginstitutioner, begge dele er noget, som bidrager yderligere til indkomstudjævningen. Med dette indkomstbegreb får vi altså et billede af de kriminelles levilkår, hvad indkomst angår, og vi kan sammenligne deres levestandard med andre grupper i samfundet. Heroverfor angiver lønindkomsten, hvor meget gruppen selv bidrager med, hvilket i øvrigt også er et godt billede på gruppens tilknytning til arbejdsmarkedet.

For både løn- og bruttoindkomst har vi normaliseret indkomsterne for at tage højde for, at noget af ændringen over tid, f.eks. fra måned -30 til måned +30, kan/

vil skyldes, dels at personerne bliver ældre, dels at der finder en generel lønudvikling sted i samfundet. Vi har valgt at normalisere både løn og bruttoindkomst i forhold til ikke-kriminelle beskæftigede ufaglærte personer, idet vi samtidig tager højde for alder og år. Hvis f.eks. den relative indkomst for en person x måneder før vedkommendes fængselsmåned er lig med 1, betyder det, at vedkommende x måneder, før han kom i fængsel første gang, tjente det samme som jævnaldrende beskæftigede ufaglærte mænd. Hvis den relative indkomst så ligger under 1 nogle år senere, betyder det, at personen har oplevet en svagere indkomstudvikling end referencegruppen i de mellemliggende år. Resultatet fremgår af figur 4 og 5 for kriminelle, som får henholdsvis kort og lang straf.

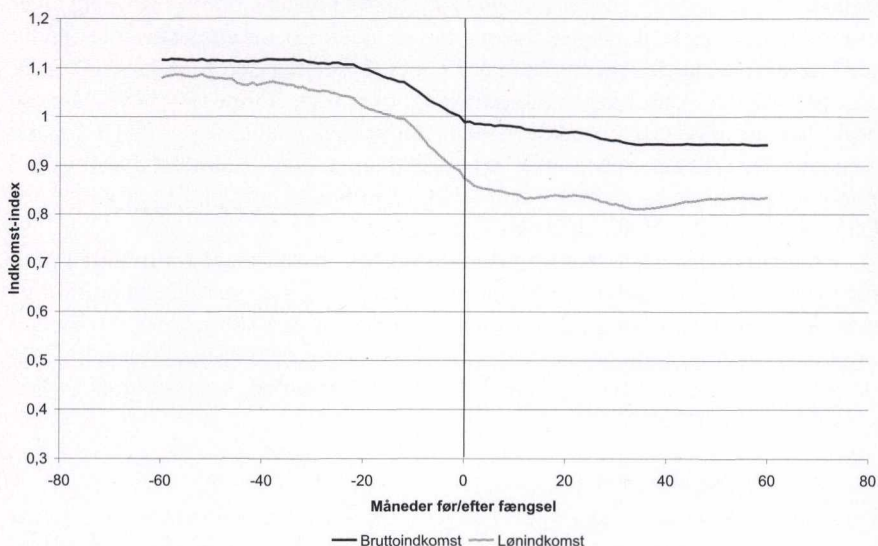
Den gennemsnitlige bruttoindkomst angiver, hvor meget kriminelle i gennemsnit har i samlet indkomst før skat. Som det fremgår, ligger de gennemsnitlige bruttoindkomster væsentlig højere end de gennemsnitlige lønindkomster, hvilket også er forventeligt, idet vi til bruttoindkomsten medregner kontanthjælp, dagpenge, førtidspension, m.v., for alle de kriminelle, som ikke har noget job, hvilket vi ved fra tidligere, er mange.

3.1. Før og efter en kort fængselsstraf

De relative lønindkomster i figur 4 angiver, hvor meget de kriminelle, som får en kort straf, i gennemsnit tjener ved lønarbejde i forhold til, hvad jævnaldrende ikke-kriminelle ufaglærte tjener. Som det fremgår, så er den gennemsnitlige lønindkomst forværret gennem hele forløbet med knap 25 % realt i betydningen, at personerne er faldet knap 25 % (23 %) tilbage i forhold til lønudviklingen for ufaglærte mænd; fra en relativ løn på 1,08 en 4 år før fængsel til en relativ løn på 0,83 en 4 år efter fængsel. Tabet målt i bruttoindkomst er til gengæld noget mindre, idet det samlede forløb 'kun' afstedkommer et fald på 15 % i forhold til referencegruppen; fra en relativ bruttoindkomst på 1,11 4 år før til 0,94 4 år efter fængsel.

Der er et svagt fald at spore i lønindkomsten allerede fra en 3 til 4 år før fængsel og frem. Men ellers er både løn og indkomst forholdsvis konstante før og navnlig efter perioden med kriminalitet og fængsel. Dette peger på, at niveauforskellen mellem 'før og efter' med rette kan tilskrives processen med kriminalitet og fængsel inklusive perioden op til den kriminelle gerning, som udløser fængselsstraffen.

Figur 4 – Indkomst indekseret i forhold til ufaglærte af samme alder i hele befolkningen. Under 6 måneders fængsel, 15-59 år

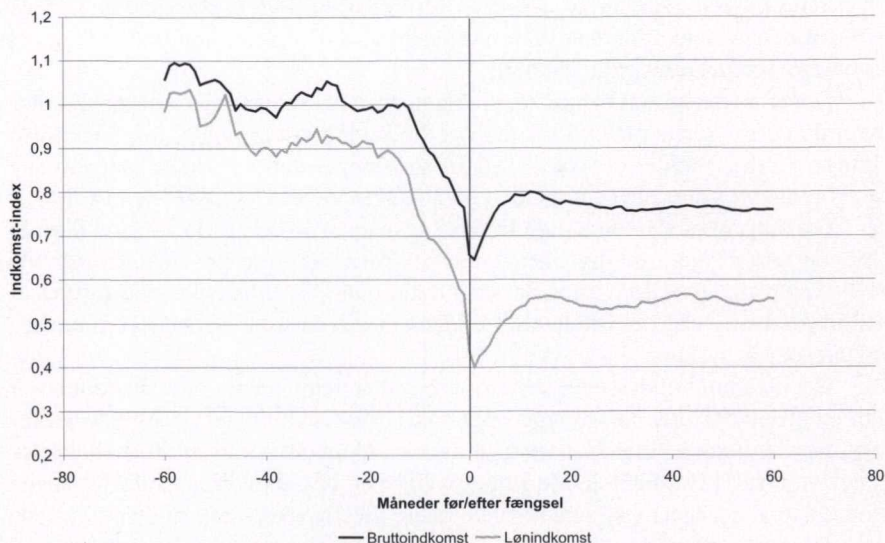

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

3.2. Før og efter en længere fængselsstraf

For denne gruppe kriminelle er indkomsttabet som forventet større end for de kriminelle med kort straf: Det samlede forløb med kriminalitet og fængsel – fra en 3-4 år før til en 3-4 år efter fængselsopholdet – betyder, at gruppen falder tilbage i forhold til referencegruppen med 40 %, hvad lønindkomst angår; fra en relativ løn på 0,91 til 0,55. Bruttoindkomsten falder kun med knap 24 %, fra 1,0 til 0,76. Der er ikke usikkerhed om den relative indkomst frem til 12 måneder før og 12 måneder efter fængselsmåneden, men der er usikkerhed om, hvordan den mellemliggende periode forløber. Det er sikkert, at faldet i månederne lige før og stigningen i månederne lige efter denne mellemliggende periode overvurderes, sådan som de er tegnet i figur 5 – de vil skulle ramme den lodrette 0-linje højere oppe, end de gør. Tilsammen er det en stærk indikation af, at fængselsopholdet i sig selv betyder et fald i den relative indkomst.

Figur 5 – Indkomst indekseret i forhold til ufaglærte af samme alder i hele befolkningen. 6 måneders fængsel eller derover, 15-59 år

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Begge relative indkomster udviser en lang konstant periode både før og efter fængselsmåneden; ca. halvandet år før fængslingen begynder det at gå galt, og ca. halvandet år efter løsladelsen stabiliserer indkomsten sig igen. Indtil det begynder at gå ned ad bakke, er både løn og bruttoindkomst konstant i flere år, og det samme gælder i årene efter løsladelsen, når først niveauet har stabiliseret sig. Igen kan vi tillade os at bruge stabiliteten før og efter som argument for, at forskellen mellem de to niveauer kan tilskrives den samlede proces med kriminalitet og fængsel inklusive perioden op til selve den kriminelle gerning, som udløser fængselsstraffen.

Forskellen mellem bruttoindkomstniveauet før og efter kriminalitet og fængsel er den samlede uformelle straf, som kriminelle oplever via deres indkomstforhold. Forskellen mellem lønindkomsten før og efter fængsel er noget større end mellem bruttoindkomstniveauet før og efter, hvilket viser, at den uformelle straf fra det civile samfund isoleret set er større, end den uformelle straf fra samfundet som helhed. Staten udjævner noget af den indkomstforskel mellem før og efter, som hidrører fra arbejdsmarkedet, dvs. mindsker det dyk i indkomst, som det civile samfund spontant ville have leveret i forbindelse med et kriminalitets-

og fængselsforløb. Herved reducerer staten den uformelle straf ved kriminalitet. Dette skyldes ikke specielle sociale ordninger for kriminelle; udjævningen, eller strafreduktionen om man vil, følger af velfærdssamfundets almindelige sociale sikkerhedsnet, som også fængslede har glæde af, hvis ikke de kan finde tilbage til arbejdsmarkedet efter endt afsoning.

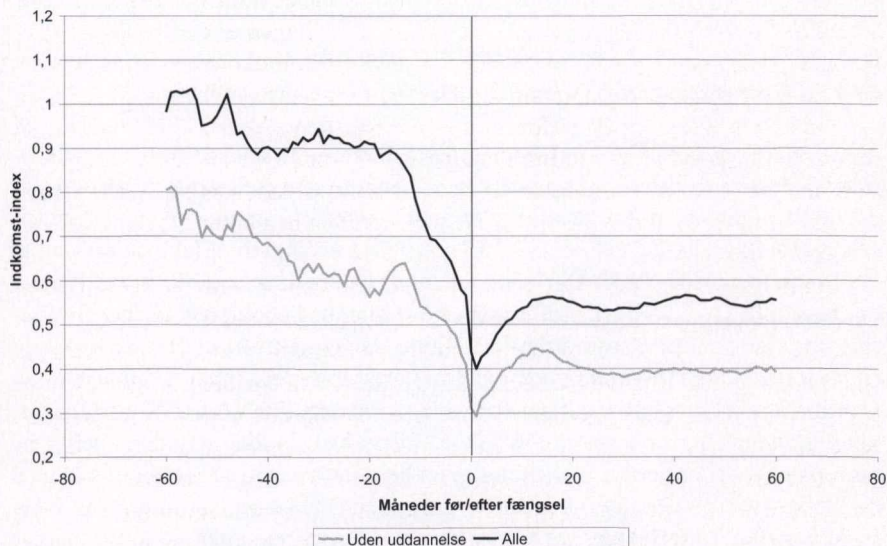
Det er interessant at bemærke, i hvilken grad det sociale sikkerhedsnet mindsker den uformelle straf for kriminalitet. Specielt for kriminelle, som får en lidt længere straf, betyder det sociale sikkerhedsnet, at den uformelle økonomiske straf reduceres mærkbart, dog uden på nogen måde at forsvinde; den vedbliver at være betydelig. Hvis udsigten til også at få en uformel straf i form af dårlige løn- og beskæftigelsesmuligheder, oven i den formelle straf, har en afskrækkende virkning på potentielle kriminelle, så er det sociale sikkerhedsnet altså med til at mindske denne afskrækkende effekt, idet konsekvenserne af fængsel mindskes af det sociale system.

Dette forhold undersøger vi nærmere ved at gennemføre indkomstanalysen for en gruppe kriminelle, som generelt har dårlige muligheder på arbejdsmarkedet, nemlig dem der alene har en grundskoleuddannelse (kun fuldført 10. klasse eller mindre). Resultatet er vist i figur 6 og 7, og det er overraskende. Vi havde forventet, at det sociale system i endnu højere grad havde reduceret den uformelle økonomiske straf ved kriminalitet og fængsel. Men sagen er den, at der ikke er så meget at reducere. Godt nok er både løn- og bruttoindkomst meget lave selv lang tid efter løsladelsen, men kursen mod dette lave niveau bliver sat, lang tid før den kriminelle gerning udføres, som udløser fængselsstraffen. Her er ikke nogen stabil periode før kriminalitet og fængsel, men i stedet udviser den gennemsnitlige relative bruttoindkomst en kraftig trend nedad, som begynder næsten 4 år før fængsel, og den gennemsnitlige lønindkomst begynder sit trendmæssige fald endnu tidligere.

For denne gruppe kriminelle kan vi altså ikke identificere en effekt alene af den kriminelle handling og det efterfølgende fængselsophold; heller ikke selvom vi medtager en vis periode før det aktuelle gerningstidspunkt. Der er kraftigt og nærmest konstant faldende relativ løn i mindst 5 år før fængslingen og også mange år før den aktuelle gerning (figur 6). Her er tale om en gruppe mennesker, der er inde i et meget dårligt arbejdsmarkedsforløb, som meget vel kan være en medvirkende årsag til, at der begås kriminalitet, hvilket vi også fremhævede ovenfor. Den samlede lønnedgang fra inden glidebanen begynder (minimum 5 år før fængslingen), og til stabiliteten har indfundet sig efter løsladelsen, er på mindst 50 %, fra 0,8 til 0,4. Den tilsvarende nedgang i bruttoindkomst er kun på det halve, på 25 %, fra 0,9 til 0,67. Så tabet, hvad bruttoindkomst angår, er væsentligt mindre. De sociale ydelser er en langt større del af indkomsten efter fængsel end

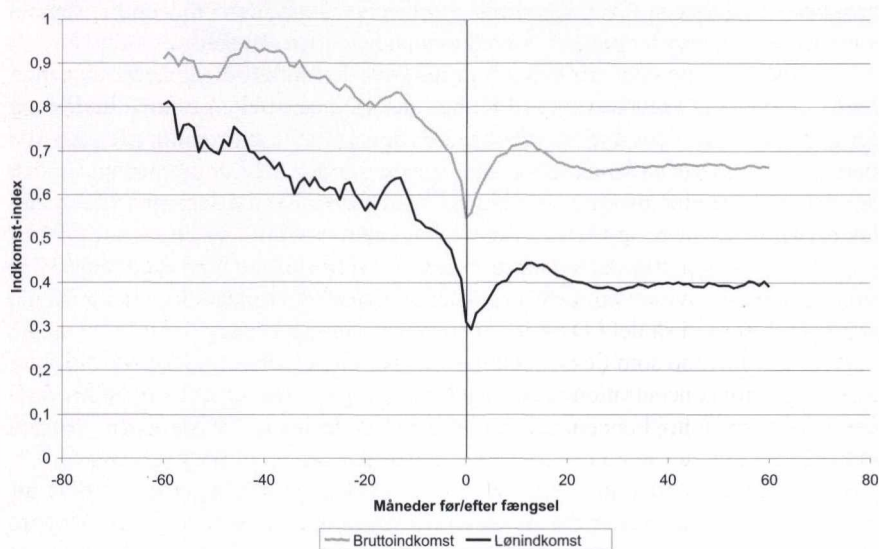
5 år før, hvor lønnen til gengæld udgjorde en større del. Men da løn og sociale ydelser ikke er så forskellige, så bliver konsekvenserne for personens forbrugsmuligheder væsentlig mindre end lønnedgangen – halvt så store. Det sociale system mindsker som forventet de økonomiske konsekvenser af den voldsomme sociale deroute, der ender med fængsel. Men derouten kan højst i beskednen grad tilskrives kriminalitet og, i endnu mindre grad, fængsel; den indgår i en proces sammen med kriminalitet, men begynder så lang tid før den aktuelle gerning, at den må forventes at være en medvirkende årsag til den aktuelle kriminelle gerning. For denne i arbejdsmarkedsøjemed svage gruppe ser der med andre ord ud til kun at være en beskednen uformel økonomisk straf forbundet med kriminalitet og en længere fængselsstraf, og det er sagen, hvad enten vi inddrager de sociale ydelser eller ej. Afstanden mellem de to kurver en 2-3 år før måned 0 er nogenlunde den samme afstand (numerisk) som en 2-3 år efter, hvilket er meget forskellig fra det generelle billede jf. figur 6.

Figur 6 – Lønindkomst indekseret i forhold til ufaglærte af samme alder i hele befolkningen; fængslede uden uddannelse og alle fængslede. 6 måneders fængsel eller derover, 15-59 år

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Figur 7 – Lønindkomst og bruttoindkomst indekseret i forhold til ufaglærte af samme alder i hele befolkningen. Fængslede uden uddannelse; 6 måneders fængsel eller derover, 15-59 år

Kilde: Egne beregninger på data fra Danmarks Statistik fra årene 1994-2003

Men generelt er der i Danmark en betydelig økonomisk straf forbundet med kriminalitet, som resulterer i fængsel. Og jo længere fængselsstraf, jo hårdere ser det ud til, at den økonomiske straf er for den typiske kriminelle – og den negative effekt er langvarig. Og der ser også ud til at være en negativ effekt isoleret set af det første fængselsophold. Der er en del, som tyder på, at dette ikke er tilfældet i et land som USA, hvilket et af de seneste studier af fænomenet på data fra Florida har vist. Studiet er offentliggjort i 2006 og gennemført af Jeffrey R. Kling fra The Brookings Institution. Umiddelbart efter løsladelsen har de amerikanske kriminelle stort set genvundet deres position i indkomsthierarkiet. De kriminelles lønstigninger efter fængsel er dog lavere end andres. Tidligere undersøgelser på amerikanske tal har ellers vist, at der er en betydelig negativ løneffekt forbundet med fængsel (se oversigten hos Harry J. Holzer, 2007). Men studier, som viser store negative løneffekter, har typisk sammenlignet personer, som har været i fængsel, med personer som ikke har været, og aldrig kommer, i fængsel. En del af løneffekten kan derfor meget vel skyldes forskelle mellem disse to grupper, som eksisterede, allerede inden de kriminelle begik deres første forbrydelser. Vi har grundlæggende anvendt samme tilgang som Kling. Han går så et skridt videre og

forsøger også at isolere en kausal effekt alene af fængsel, hvilket vi ikke har haft data til. Svagheden i Klings studium er til gengæld, at han har meget lidt information om situationen før fængsel og kan f.eks. ikke registrere en evt. social deroute, som begynder flere år, før en person ender i fængsel – hvilket vi netop har set kan være meget afgørende for, hvilke konklusioner der skal drages.

Vi måler alene den samlede effekt af både kriminalitet og fængsel. Og vi finder som nævnt i modsætning til Kling relativt store effekter af kriminalitet og fængsel generelt – dog tyder vores studier på, at effekten er mindre for særlige typer, som er svage på arbejdsmarkedet til at begynde med. Hvis fængslede i USA er særligt svage arbejdsmæssigt, så kan det være noget af forklaringen på forskellen mellem Danmark og USA.

Men måske er stigmatiseringen af kriminelle i USA heller ikke lige så hård som i Danmark, hvilket kunne hænge sammen med, at Danmark er mindre socialt segregeret, som vi så det i Damm, Schultz-Nielsen og Tranæs (2006). I et meget segregeret samfund som f.eks. det amerikanske vil der være geografiske områder med meget høj koncentration af de socialt allersvageste medborgere, og dermed vil der også være en høj koncentration af straffede kriminelle. Hvis koncentrationen af kriminelle er stor nok i ens boligområde, er det næppe så stigmatiserende selv at være straffet. Med andre ord: Hvis alle kunderne i butikken er tidligere straffede kriminelle, så skader det ikke forretningen, at de ansatte også er tidligere straffede.

Det er kun en hypotese, men hvis den holder, kunne det være en medvirkende forklaring på den markante forskel mellem Danmark og USA med hensyn til, hvordan de kriminelle klarer sig på arbejdsmarkedet efter endt afsoning.

4. Konklusion

De kriminelle er dårligt integreret på arbejdsmarkedet længe inden, de begår den forbrydelse, som sender dem i fængsel første gang. I de sidste par år op til første fængselsophold går det alligevel yderligere tilbage med arbejdsmarkedstilknyningen; for de kriminelle, som får en kort straf, gælder dette navnlig efter selve den kriminelle gerning, hvilket kunne skyldes, at kontakten med politi og domstole afslører for omverdenen, at personen har problemer. Men ellers gælder dette mønster for de kriminelle, uanset om de får en kort eller en lang fængselsstraf; marginaliseringen accelererer på nogenlunde samme måde for begge grupper op til tidspunktet for første fængsling; gruppen der sidder kort tid, og gruppen der sidder lang tid i fængsel. Den store forskel på de to grupper vedrører imidlertid perioden efter fængsel. For kriminelle, som kun får en kort fængselsstraf, sker der kun en mindre forværring af situationen efter fængselsopholdet – men den nye dårlige situation bider sig fast, og det bliver ikke bedre med årene.

For kriminelle, som får en lang straf, sker der til gengæld en meget alvorlig forringelse af deres tilknytning til arbejdsmarkedet også i løbet af selve fængselsopholdet. Forskellen mellem 'før og efter' fængsel for denne gruppe er så dramatisk, at det nødvendigvis må tilskrives det, de oplever i mellemtiden – fængsel!

Afhængighedsgraden for unge kriminelle er godt 10-20 % højere (afhængighedsgrad på 1,1 og 1,2 for kriminelle, som sidder inde henholdsvis kort og lang tid) allerede længe inden første fængsling, men den stabiliserer sig omkring 1,5 og 1,7 for personer, der sidder henholdsvis kort og lang tid i fængsel.

Det er muligt, at netop de personer, der laver hård nok kriminalitet til at blive idømt en længere fængselsstraf, vil have svært ved at klare ethvert fængselsophold, kort som langt. I så fald er det ikke længden af fængselsopholdet, som er det udslagsgivende, og et kort fængselsophold for de samme mennesker ville give samme negative effekt. Det ændrer imidlertid ikke ved det forhold, at vi har afdækket, at fængsel for en stor gruppe kriminelle betyder, at de aldrig kommer tilbage til noget, der bare minder om det – allerede usikre – arbejdsliv, de havde, før de kom i fængsel.

Billedet af, hvordan kriminalitet og fængsel rammer de kriminelle på deres indkomst, er lidt mindre dramatisk. Hvis vi alene ser på, hvad personer selv tjener på arbejdsmarkedet, får vi godt nok nogenlunde det samme dramatiske billede, som når vi ser på, hvordan afhængigheden af offentlige ydelser udvikler sig. Men hvis vi medtager al indkomst, og navnlig medtager de sociale ydelser fra det offentlige, så er billedet mindre dramatisk. De sociale ydelser udjævner en del af den kriminalitets- og fængselsrelaterede nedgang i indkomst.

For personer, som oplever et kort fængselsophold, sker der en vis nedgang i indkomsten frem mod tidspunktet for fængslingen, og det går også lidt stærkere ned ad bakke efter tidspunktet for selve den kriminelle gerning, men samlet set rykker selve fængselsopholdet ikke disse kriminelle meget længere ned i samfundets indkomsthierarki. For personer, som begår lidt hårdere kriminalitet, og derfor kommer længere tid i fængsel, er der tale om en kraftig indkomstnedgang i forbindelse med kriminalitet og fængsel, og det ser også ud til, at fængsel i sig selv betyder lavere relativ indkomst.

Den uformelle straf for kriminalitet er meget hård i Danmark på den måde, at de kriminelle med høj sandsynlighed marginaliseres fra arbejdsmarkedet. Men den er trods alt mindre hård, når vi ser på, hvordan kriminalitet og fængsel påvirker folks levestandard, deres indkomst. Det sociale sikkerhedsnet i Danmark gør to ting i forhold til kriminelle: Dels kompenserer de sociale ydelser for personernes stilling på arbejdsmarkedet, som er svag, allerede inden de begår kriminalitet, dels mindsker disse ydelser generelt den uformelle straf, der følger med kriminalitet. Specielt for kriminelle, som får en lidt længere straf, betyder de sociale ydelser, at den uformelle økonomiske straf reduceres betydeligt – men den forsvinder på ingen måde. Der er

tale om en mærkbar økonomisk nedgang som følge af den lidt alvorligere kriminalitet, nemlig et reelt indkomstfald på 24 %. Uden det sociale sikkerhedsnet ville den relative indkomst imidlertid være faldet med 40 %. Men en real nedgang i indkomst på 24 % er stadig en meget betydelig konsekvens af at vælge kriminalitet.

Nedgangen i bruttoindkomst for kriminelle, som kun får en kort straf, er 15 %. Uden det sociale sikkerhedsnet havde den været på 23 %. Det er vigtigt at bemærke, at både de 24 og de 15 % er indkomstnedgangen for kriminelle 4-5 år efter løsladelse fra første fængselsophold forudsat, at de ikke fængsles igen i den periode. Konsekvenserne for kriminelle, som oplever flere fængselsophold, vil typisk være endnu større.

Så på den ene side mindsker velfærdssystemet den tilskyndelse til kriminalitet, som kommer af relativ materiel nød, men på den anden side mindsker velfærdssystemet også den afskrækkende – den generelpræventive – effekt, der ligger i, at et fængselsophold kan betyde lavere indkomst efter, at afsoningen er overstået.

For nogle af de svageste på arbejdsmarkedet påvirker det sociale sikkerhedsnet paradoksalt nok ikke den uformelle økonomiske straf ret meget. De kriminelle, som kommer fra denne gruppe, er nemlig så marginaliseret i forhold til arbejdsmarkedet allerede længe inden, de begår den forbrydelse, som sender dem i fængsel første gang, at de trods alt godt kan holde den position efter løsladelsen, forudsat at de ikke ryger i fængsel igen. For den gruppe er det sociale sikkerhedsnet massivt i sving *både* før og efter fængsel – og tilsyneladende kun lidt mere i sving efter fængsel. Og derfor påvirkes den uformelle straf ikke synderligt af det sociale sikkerhedsnet.

Med de analyser, som her er præsenteret, har vi blot taget de første beskedne skridt i retning af at kortlægge den uformelle økonomiske straf i forbindelse med kriminalitet og fængsel. Der er en lang række forhold som mangler at blive beskrevet. Det drejer sig først og fremmest om de forskellige aspekter af den uformelle straf. Hvor meget stammer fra selve fængselsopholdet, hvor meget fra det kriminelle skråplan, som personen allerede var skrånet ind på, og endelig hvor meget stammer fra den negative sociale udvikling, som ser ud til at være i gang, allerede inden personen begyndte med kriminalitet? Her er vigtige emner for fremtidig forskning. Det er ikke mindst vigtigt for at kunne finde ud af, om det er fængsel i sig selv, der fremmer det efterfølgende tilbagefald til kriminalitet, eller om det snarere er de meget ringere muligheder på arbejdsmarkedet, som den fængslede kommer ud til, der holder personen på det kriminelle spor. Husk på, at de dårlige, men alligevel bedre, muligheder og vilkår, som personen levede med før kriminalitet og fængsel, var en tilstrækkelig dårlig ramme til, at netop denne person begik kriminalitet. Efter fængsel er vilkårene, som vi har set det her i artiklen, endnu dårligere, og spørgsmålet er, om vi realistisk kan forvente *lavere* kriminalitet fra disse personer, uden at det går hånd i hånd med en bedre integration på arbejdsmarkedet – og måske i livet i almindelighed.

Litteratur

- Damm, Anna Piil, Marie Louise Schultz-Nielsen og Torben Tranæs. (2006). *En befolkning deler sig op?* København: Gyldendal.
- Holzer, H.J. (2007). "Collateral Costs: The Effects of Incarceration on the Employment and Earnings of Young Workers". *IZA Discussion Paper* No. 3118.
- Kling, Jeffrey R. (2006). "Incarceration Length, Employment, and Earnings", *American Economic Review*, June 2006.
- Kyvsgaard, Britta (1989). *Og fængslet tager de sidste: Om kriminalitet, straf og levevilkår*. København: Jurist og Økonomforbundets Forlag.
- Svarer, Michael (2008). "Kriminalitet og partnerskab" i Torben Tranæs og Lars Pico Geerdsen (2008).
- Tranæs, Torben og Lars Pico Geerdsen med bidrag af Susumu Imai, Claus Larsen og Michael Svarer (2008). *Forbryderen og samfundet. Livsvilkår og uformel straf*. København: Gyldendal.

Noter:

- ¹ Forfatteren skylder Rasmus Landersø og Lars Højsgaard Andersen stor tak for kompetent forskningsassistance i forbindelse med dette projekt ligeledes takkes Lars Pico Geerdsen og Susumu Imai for vigtige kommentarer og diskussioner.

Adresse:

Rockwool Fondens Forskningsenhed
Sejrøgade 11
2100 København Ø
Danmark